

Od rituálu k divadlu a zpět: propletení účelnosti a zábavy

(Richard Schechner)

Referát Kristýny je velmi dobře zpracovaný. Moc děkuji za nalezená videa, která skvěle doplňují ta, jež jsou uvedena v elfu. Určitě je zahrnu do výuky v následujících letech.

V referátu chybí jedno zásadní téma, které vychází z názvu celého textu: Od rituálu k divadlu a zpět. Jinými slovy, Schechner se snaží poukázat na to, že jakýkoliv *rituál se může proměnit v divadlo*, a stejně tak na to, že jakékoliv *divadlo se může proměnit v rituál*. Záleží na převaze účelnosti nebo zábavy. Podobně jako u Bogatyreva se jedná o příklad dynamického uvažování o kulturních fenoménech. Toto téma studenti zpravidla opomíjejí, proto na něj takto upozorňuji v úvodu k referátu.

Richard Schechner

- Narozen 1934 (85 let), Newark, New Jersey, USA
- Emeritní profesor na Tisch School of the Arts, New York University
- Zakladatel oboru Performance Studies na Tisch School of the Arts
- Editorem TDR (The Drama Review)
- Divadelní režisér
- Zabývá se antropologií společně s performancí včetně rituálu, tance, hudby, dramatu, enviromentálního divadla, politického divadla
- Napsal knihy: Performance Theory (1988), Between Theater and Anthropology (1985), Performance Studies (2002) atd.

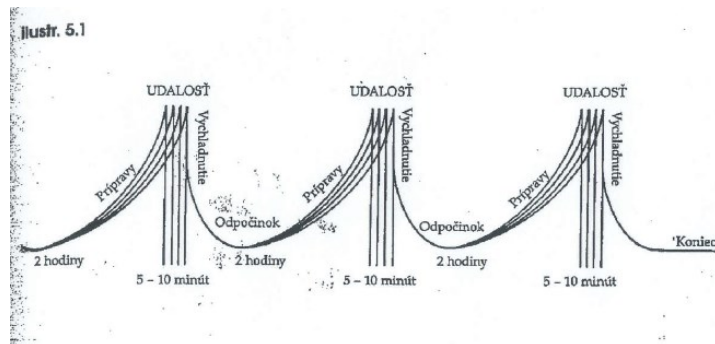
Rytmy performance

- Schechner zde uvádí jako příklad slavnost Tsembagů z Papui-Nové Guineji zvanou *kaiko* (=tanec)
- Je to celoroční slavnost zakončená *kanj kaiko*, rituálním tancem (inspirovaný bojem), po kterém se pojídají vykrmená prasata a obchoduje se se zbožím a nastává i krátký mír mezi kmeny, poté následuje válka až do dalšího cyklu *kaika*
- Začíná se tancem, končí se jídlem = začíná se divadlem, končí se přijímáním
- Funguje tu princip zadlužování (odkaz na *Esej o daru* od Marcela Mause), protože hostitelé splatí hostům dlužené maso a hosti potom splatí hostitelům výrobky (a to se opakuje)
- Tyto oslavy jsou rituálním představením, jde o potvrzení spojení mezi dlužníky a věřiteli a vyměnění úloh obou stran, obchodní příležitost i rozptýlení

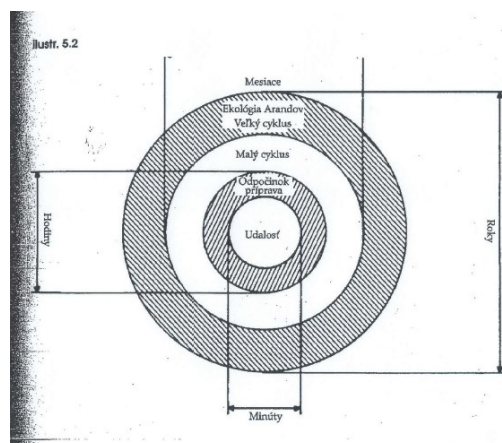
K těmto bodům bych jenom ráda doplnila, že systém dlužníků a věřitelů zahrnuje i nemateriální dluh – pomoc či spojení v případném válečném konfliktu s jiným kmenem. Je to podstatné pro porozumění „účelnosti“, kterou Kristýna popisuje níže. Na Papui-Nové Guineji je velké množství různých menších kmenů, která obývají četná horská údolí. A tyto kmeny mezi sebou rádi a náruživě válčí. Britští kolonisté chtěli tomuto válčení zamezit a naučili Papuánce hrát fotbal. Na první veřejný zápas fotbalu se ale Papuánci sešli v plné válečné zbroji. Je to v této oblasti silný kulturní fenomén.

- Tanec je performancí a je tak vnímán, diváci jsou přísnými kritiky
- Existují dva druhy divadelní přeměny:

- 1) nahrazení protispolečenského, škodlivého, rozvratného chování ritualizovanými gesty a projevy
- 2) vymyšlení postav předvádějících fiktivní události nebo skutečné události, které se stávají fiktivními tím, že se předvádějí (jako v dokumentárním divadle nebo v gladiátorských zápasech římského typu)
- Tyto dva druhy přeměny mohou nastat naráz, ale jeden bude vždy dominantní
- Západní divadlo klade důraz na druhou přeměnu, melanézské divadlo zase na první
- Ideální (podle Schechnera) vyvážení těchto dvou tendencí můžeme nalézt u Asijského divadla, domorodé Afriky, středověké Evropě atd. → možný model pro budoucnost divadla
- Schechner uvádí další příklad cyklu *engwura* od Arandů, který popsali (v 19. st) Spencer a Gillen
- Obsahují složité série performancí výrazem a součástí ekologie etnika
- Zde se dostáváme k dennímu rytmu *engwury*: každý performační den se odehrává několik performací (jedna trvá kolem deseti minut), poté performeré dvě hodiny odpočívají a pak se dvě hodiny připravují na další performanci
- Den má tedy stoupající a klesající rytmus, viz obrázek

- Tento performační cyklus tvoří rekapitulace hlavních událostí v životním cykle mužů z kmene Arandů
- Velký cyklus, završená série malých cyklů, se shoduje s ekologií Arandů v Rappaportově chápání, viz obrázek

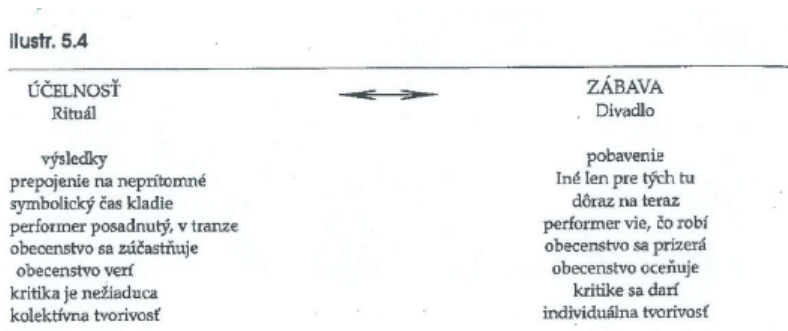
- Je to tři až čtyřměsíční série performancí
- *Engwura* nám podle Schechnera není cizí, protože připomíná západní divadelní hry a náboženské rituály
- Celková struktura *engwury* je analogická, ale vnitřní struktura je dramatická

Moc děkuji za podrobné zpracování této části i zahrnutí Schechnerových grafů. Můžeme je aplikovat i na různé kulturní události (kulturní performance) v našem evropském prostředí.

Např. právě diskutované Olympijské hry se odehrávají ve čtyřletém cyklu příprav sportovců a hřišť, menší cyklus samotného dění OH je 14 dní, ještě menší cykly bychom našli v sekcích jednotlivých soutěží a nejmenší cyklus (událost) by mohl být např. finále běhu mužů na 100 metrů (současný rekord je pod 10 sekund). Stejně bychom mohli analyzovat několikadenní velikonoční slavnosti, hudební i divadelní festivaly apod.

Propletení účelnosti a zábavy

- V Papui-Nové Guineji se postupně z vedení vojen přešlo k tanci, kvůli zábavě
- Populární je sing-sing (https://www.youtube.com/watch?v=KU07N_e_iYU)
- Ale účelnost a zábava nestojí v protikladu, tvoří dva póly kontinua (viz obrázek)

- K základní polarizaci dochází mezi účelností a zábavou, ne mezi rituálem a divadlem
- Performance se označuje za divadlo nebo rituál podle toho, kde se koná, kdo se na ní podílí a za jakých okolností
- Pokud je cílem performance účelnost, bude to s největší pravděpodobností rituál, pokud zábava, tak divadlo, ale žádná performance není jen čistě účelová nebo zábavná

Zde bych ráda doplnila drobné poznámky k Schechnerově definici účelnosti a rituálu: Vztah rituálu a divadla začali na přelomu 19. a 20. století zkoumat antropologové na univerzitě v Cambridge (odtud cambridžská škola), zaměřovali se na antické Řecko, vztah dionýského kultu, slavností Velké Dionýsie a divadla. Rituál definovali ve vztahu k náboženství, ve vztahu k posvátnu. Richard Schechner, jistě pod vlivem filosofie amerického pragmatismu, definuje rituál pouze ve vztahu k účelnosti. Snaží se tím vymanit z úzkého napojení na posvátnost, jak ji definuje klasická metafyzika, euroamerická křesťanská společnost či „bílé“ kolonizátoři. A zároveň pojmem „účelnost“ podtrhuje nemateriální hodnoty daného společenství. Proto se mu může tento pojem rozevřít jako vějíř do mnoha aspektů: transformace válečné nevraživosti v tanec, ekonomické zázemí broadwayského muzikálu, ekologie velkých hostin (spotřebovat nadbytek jídla během taneční slavnosti), posilování sociální sounáležitosti u všech typů slavností.

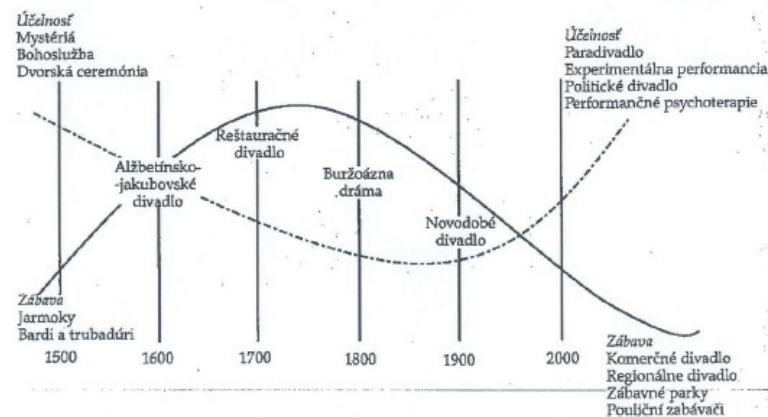
- Záleží na úhlu pohledu
- Broadwayský muzikál je zábava
- Zkoušky, zákulisní život, peníze od sponzorů, příchod diváků, důvod jejich účasti, způsob, jakým zaplatili za lístky (jednotlivci, na účet nákladů, účastníci organizovaného představení apod.) → broadwayský muzikál je rituálem, ekonomikou a mikrokosmem společenské struktury
- Od roku 1965 se divákům ukazuje samotný proces přípravy a inscenování

Odtud dál je definována proměna euroamerického divadla v reakci na konzumní společnost (západ) a represe totalitních režimů (východ). Jsou to všechna avantgardní, neoavantgardní, alternativní, experimentální divadla v poválečném období – v USA divadla spojená s hnutím

kontrakultury (The Living Theatre apod.), ve východním bloku s různými projevy undergroundové a paralelní kultury (studiová divadla, v době normalizace předně brněnská). Typickým rysem těchto divadel je širší chápání tvorby, která má mít živý dopad na kulturu a společnost. Tato divadla nechtějí být pouhou „zábavou“, chtějí být kulturním činitelem – ozdravným, etickým, budícím, tj. mít „účel“, který pouhou zábavou přesahuje.

- Divadelní režiséri objevili reflektivnost a (dočasně) zavrhlí narativnost
- „metakomunikace“ (Gregory Bateson) = signály, kde „předmětem diskurzu je vztah mezi řečníky“
- Reflektivnost a účast obecnstva
- Postup divadelní tvorby je podle Schechnera pokusem o ritualizaci performance, aby divadlo plnilo jistý účel
- Aby se na jevišti „mluvila pravda“ v určitém absolutním významu
- Ukázání, jak se masky nasazují a sundávají
- Dějiny divadla jako propletenec, účelnost (rituál) ve vzájemném vztahu se zábavou (divadlo) viz obrázek

ilustr. 5.5

- Když převládá účelnost, performance jsou univerzalistické, alegorické, ritualizované, spjaté s pevným etablovaným pořádkem, tento druh divadla přetrvává poměrně dlouho
- Když převládá zábava, performance se soustředí na určitou společenskou třídu, individualizují se, jsou showbusinessem, neustále se přizpůsobují vkusu nevyzpytatelného obecnstva

Divadlo pro turisty

- Divadlo vzniká tehdy, když dojde k oddělení diváků a performance
- Schechner dokládá na příkladu popisu mše ze 12. století, tato mše využívá avantgardních postupů, součástí byl tanec, hudba i drama, byla alegorická a žádala i účast obecnstva
- Ale nebyla zábavou, plnila pouze jistý účel
- Rituál je událostí, od které závisí její účastníci; divadlo je událostí, která závisí od svých účastníků
- Není vždy jednoznačné

ZDE POZOR!!! Schechner upozorňuje na fenomén, kdy nějaká slavnost či rituál, který měl původně pro společenství jasný účel, byl nezbytný pro život daného společenství, se promění vlivem např. konzumní společnosti (zde turistů) v pouhou zábavu. Takovéto proměny totiž ono společenství destruuji zevnitř, vybydlují je. K danému fenoménu

máte v elfu video o „mudmanech“. I toto video je sporné – bylo natočeno jako dokument určité slavnosti, podstatné pro život daného společenství, nebo na základě přání filmařů, kteří chtěli svůj film vylepšit něčím atraktivním (nějakou zábavou)? Je předávání olympijského ohně rituálem, který symbolicky ukazuje spojení všech národů světa, nebo televizní show, pro kterou se vybírají pohlední běžci?

O vztahu účelu a zábavnosti můžeme přemýšlet i u dnešního zpěvu písň Svěráka a Uhlíře *Není nutno*. Proměňuje poměr účelnosti a zábavy daná dějinná chvíle? Má tato píseň posilující ráz (účelnost) pokaždé, když si ji lidé zaspívají?

Od divadla k rituálu

- Schechner demonstruje příklad rituální performance na Brechtově *Matce Kuráži*, kde před přestávkou na scéně herci nabízí ke koupi divákům jídlo

Skutočnosť 1 → STRETNUTIE/VÝMENA → Skutočnosť 2

- Hra se mísí se skutečným životem v divadle
- Cílem

takových performancí je bavit, vytvořit něco, co Victor Turner nazývá „spontánnou communitas“, která odstraňuje hranice mezi lidmi

- Výsledná zkušenost je kolektivní oslavou
- Tato současná tendence začala v experimentálním divadle jako posun směrem k rituálu
- Performance vznikla z rituálu stejně jako ze zábavy
- K přesunu od rituálu k divadlu dochází tehdy, když se zúčastněné obecnost rozdrobí na shromáždění lidí, které sem zlákala reklama, kteří zaplatili vstupné, kteří hodnotí performanci předtím, než se na ní vydají, během jejího trvání a po jejím skončení
- Přesun od divadla k rituálu nastává, když se obecnost přemění ze shromáždění samostatných jedinců na skupinu nebo kongregaci účastníků

Závěry

- Účelné střetnutí (bojiště, trh)
- Etnologické a sociologické rituály jsou protkané zábavou, i když v malé míře

- Rituály Arandů a Tsembagů
- Performance vedou ke změnám ve statuse některých účastníků
- Záleží na kvalitě performance

Rituál PROSTREDNÍCTVOM DIVADLA Zábava

- Rituály, které jsou účelné v jednom kontextu, se v jiném stávají zábavou
- Divadlo je směs rituálu a zábavy

Ukázky jiných rituálních tanců:

Austrálie, zahájení slavnosti domorodců

<https://www.youtube.com/watch?v=AEjMSbrFz7Y>

Austrálie, performovaný tanec v divadle

<https://www.youtube.com/watch?v=sUxDNyrCtCo>

Papua Nová Guinea, tradiční tance

<https://www.youtube.com/watch?v=kOxtJ6Fpm9I&t=132s>

Papua Nová Guinea, Croc Festival

<https://www.youtube.com/watch?v=6qpXijODGmc>